

Artikel

De bakens verzet (!?)

De civiele rechter in milieuzaken tegen de overheid

Prof. mr. E. (Eddy) Bauw*

1 Inleiding

160

Het verzoek van de Vereniging voor Milieurecht (VMR) om te spreken over het thema ‘strategisch procederen in het milieurecht, de rol van de civiele rechter’ vormt een goede aanleiding voor reflectie op de stand van zaken waar het gaat om de behartiging van het milieubelang door middel van het privaatrecht. Een dergelijke reflectie begint in het verleden: hoe zijn wij gekomen waar wij nu zijn? En strekt zich uit naar de toekomst: welke ontwikkeling is te verwachten en wat is wenselijk? In deze bijdrage staan deze vragen centraal. Ik concentreer mij daarbij op civiele vorderingen tegen de overheid gericht op wijziging van beleid of regelgeving, omdat deze in strategische zin vooralsnog de grootste betekenis toekomen.

2 We have come a long way

De vergadering van de VMR en het schrijven van deze bijdrage komen eigenlijk op een ongelukkig moment. Over de rol van de civiele rechter in milieuzaken zal naar verwachting in oktober 2018 een richtinggevende uitspraak worden gedaan door het Gerechtshof Den

Haag in het hoger beroep tegen het (zelfs internationaal) vermaarde Urgenda-vonnis van de Haagse rechtbank.¹ Hoewel het arrest van het hof zeker niet ‘*end of story*’ zal betekenen voor zowel de Urgenda-zaak als de rol van de civiele rechter – het ligt immers in de verwachting dat bij welke uitkomst dan ook in cassatie zal worden gegaan –, zal het arrest de volgende mijlpaal zijn in de rechtsontwikkeling met betrekking tot dit vraagstuk. Er is in de afgelopen decennia een lange weg afgelegd, of liever gezegd een tweebaansweg. De ontwikkeling in de rol van de civiele rechter in milieuzaken heeft zich immers niet in isolement voltrokken, maar is een onderdeel van de bredere ontwikkeling die zich heeft voorgedaan op het gebied van ‘overheid en privaatrecht’.

In zeer grove trekken weergegeven, komt deze laatste erop neer dat de overheid bij de uitoefening van haar overheidstaak gebruik kan maken van het privaatrecht, bijvoorbeeld van haar eigendomsrecht of van het sluiten van overeenkomsten.² De keerzijde van deze mogelijkheid voor de overheid is dat ook burgers en bedrijven het privaatrecht kunnen gebruiken tegen de overheid, in het bijzonder door de overheid aansprakelijk te stellen en schadevergoeding dan wel een verbod of bevel tegen de overheid te vorderen. Het civiele aansprakelijkheidsrecht biedt burgers en bedrijven een ruime rechtsingang bij de civiele rechter. De civiele rechter is immers automatisch *bevoegd* als de vordering wordt ingekleed als onrechtmatige daad.³ Wel kan het openstaan van een

* Prof. mr. E. Bauw is hoogleraar privaatrecht en rechtspleging bij het Molengraaff Instituut voor Privaatrecht en het Montaigne Centrum voor Rechtsstaat en Rechtspleging van de Universiteit Utrecht. Tevens is hij raadsheer-plaatsvervanger in het Gerechtshof Den Haag en het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden. Deze bijdrage is afgerond op 1 oktober 2018.

1. Rb. Den Haag 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, AB 2015/336 m.nt. Backes.
2. Daarbij dient zij zich wel te houden aan in de jurisprudentie ontwikkelde beperkingen, waarvan de zogeheten ‘tweewegenleer’ de bekendste is.
3. HR 31 december 1915, ECLI:NL:HR:1915:AG1773 (Guldemond/Noordwijkerhout). Een en ander vloeit voort uit art. 112 lid 1 Gw.

met voldoende waarborgen omgeven bestuursrechtelijke voorziening leiden tot *niet-ontvankelijkheid*.⁴

Voorts is van belang dat de overheid in al haar hoedanigheden⁵ kan worden aangesproken op grond van het civiele aansprakelijkheidsrecht, dus ook in haar wetgevende hoedanigheid.⁶ Omdat de Algemene wet bestuursrecht (Awb) beroep op de bestuursrechter uitsluit voor algemeen verbindende voorschriften en beleidsregels, is er voorts in dat geval geen obstakel voor ontvankelijkheid van de vordering bij de civiele rechter.⁷ Datzelfde geldt bij feitelijk overheidshandelen, bijvoorbeeld bij de uitoefening van toezichthoudende taken of onderhoudstaken. Ook daartegen staat geen beroep open bij de bestuursrechter.⁸ De civiele rechter lijkt dan ook (vooralsnog) de hoofdrol te spelen waar het gaat om het aan de kaak stellen van het overheidshandelen door burgers en maatschappelijke organisaties.⁹ In milieuzaken is het vooral de vordering tot verbod of bevel tegen de overheid in haar hoedanigheid van regelgever die de aandacht trekt. *De facto* gaat het hierbij steeds om verenigingen of stichtingen die zich met gebruik van het collectief actierecht tot de civiele rechter wenden.

Dit collectief actierecht heeft zich vooral sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw sterk ontwikkeld. Een eerste mijlpaal in deze ontwikkeling was het Nieuwe Meer-arrest, waarin voor het eerst werd geoordeeld dat voor een rechtsingang bij de civiele rechter voor een milieuorganisatie voldoende is dat zij het (milieu)belang dat zij geschonden acht blijktens haar (statutaire) doelomschrijving nastreeft.¹⁰ Aldus worden de milieubelangen van burgers gebundeld en is een efficiënte rechtsbescherming mogelijk van een (dreigende) aantasting van die belangen door middel van een verbods- of bevelsvordering. In het Kuunders-arrest werkte de Hoge Raad deze gedachtegang verder uit door te overwegen dat een efficiënte bescherming van ‘ecologische belangen’ een dergelijke bundeling vergt en dat aantasting van deze belangen door schending van tot hun bescherming strekkende normen jegens milieuorganisaties onrechtmatig is, ‘zodat deze daaraan in elk geval de bevoegdheid ontle-

nen in rechte een verbod van verdere schending te vorderen’.¹¹ De codificatie van het collectief actierecht in art. 3:305a van het Burgerlijk Wetboek (BW) in 1994 betekende in hoofdzaak een voortzetting van deze lijn.¹² Milieuorganisaties hebben kort gezegd eenvoudig toegang tot de civiele rechter door de drieslag: de overheid of een bedrijf handelt onrechtmatig (rechter is bevoegd), de organisatie behartigt volgens de statuten het milieubelang (vordering is ontvankelijk), en er wordt een verbod of bevel geëist om de (beweerdelijk) onrechtmatige situatie te doen opheffen.¹³ Deze eenvoudige toegang zegt uiteraard nog niets over de uitkomst van de procedure, maar de mogelijkheid om milieubelangen en andere algemene belangen via het civiele recht (wel of niet ‘strategisch’) te behartigen is zo stevig verankerd.

Op deze aldus door rechter en wetgever gecreëerde basis heeft zich in de loop der jaren een constante stroom van zaken aangediend, zowel tegen bedrijven als tegen de overheid. Steeds worden daarin de grenzen van de civiele actie verder verkend. De – inmiddels al tien jaar lopende – procedure van Milieudefensie (en vier Nigeri-aanse boeren) tegen Shell vanwege de olievervuiling in de Nigerdelta is daarvan een voorbeeld.¹⁴ De procedure van Milieudefensie tegen Shell, waarin de verantwoordelijkheid van het bedrijf voor het veroorzaken (en daarmee het voorkomen) van klimaatschade centraal staat, is het laatste voorbeeld.¹⁵ In de meeste – en de tot nu toe meest spraakmakende – zaken gaat het echter om vorderingen tegen de overheid die de strekking hebben haar aan te zetten tot een voortvarender milieubeleid. Daarbij wordt vooral de centrale overheid – *in civilibus*: ‘de Staat’ – aangesproken in haar hoedanigheid van wetgever of beleidsmaker, en daarmee is in die zaken de verhouding tussen rechter en wetgever (of breder: de politiek) aan de orde. Laten wij daarom hier de aandacht op richten.

Dat het onrechtmatigedaadsrecht ook van toepassing is op de overheid in haar regelgevende hoedanigheid is al geruime tijd geleden uitgemaakt: ‘de aard van de wetgevende functie van de overheid [brengt niet mee] dat art. 1401 BW [oud, thans art. 6:162 BW; EB] bij onrechtmatig gebruik daarvan niet of slechts beperkt van toepassing is’, oordeelde de Hoge Raad al in 1969.¹⁶ De civiele rechter kan dan ook ten volle toetsen. Voor de toetsing

4. Indien een met voldoende waarborgen omgeven rechtsgang bij de bestuursrechter openstaat of heeft opengestaan, leidt dit in beginsel tot niet-ontvankelijkheid bij de burgerlijke rechter, o.m. HR 28 februari 1992, ECLI:NL:HR:1992:ZC0527 (Changoe/Staat).
5. Behalve de wetgevende functie, die hierna centraal zal staan, kan hier worden gedacht aan bestuur, rechtspraak, beheer en onderhoud van publieke infrastructuur (o.m. beheer van wegen, dijken, etc.), toezicht houden (toezichthouders, inspecties), handhaving openbare orde en strafvorderlijk optreden.
6. HR 24 januari 1969, NJ 1969/316 (Pocketbook II).
7. Wel kan in een bestuursrechtelijke procedure het (exceptief) verweer worden gevoerd dat een algemeen verbindend voorschrift onverbindend is, bijv. wegens strijd met een rechtstreeks werkende verdragsbepaling (art. 94 Gw).
8. Wel kan in sommige gevallen nadeelcompensatie worden gevraagd aan een bestuursorgaan en tegen afwijzing daarvan in beroep worden gegaan.
9. De wet van 1 juli 2013, Stb. 2013, 50, die nog maar gedeeltelijk in werking is getreden, heeft daarin vooralsnog geen verandering gebracht.
10. HR 27 juni 1986, ECLI:NL:HR:1986:AD3741, NJ 1987/743.

11. HR 18 december 1992, ECLI:NL:HR:1992:ZC0808, NJ 1994/139.
12. Een ‘lichte beperking’ vloeide voort uit de eis dat het moet gaan om een (stichting of) vereniging met volledige rechtsbevoegdheid, en dat er een overlegverplichting is voor de vordering bij de civiele rechter aanhangig wordt gemaakt, maar in de praktijk levert dit nauwelijks een beletsel op.
13. Vordering tot schadevergoeding is niet mogelijk, maar bij de Tweede Kamer ligt wel een wetsvoorstel (collectieve schadevergoedingsvordering: ‘Class action’: 34608). Striktere governance-eisen (Claimcode) gelden in beginsel ook voor milieuorganisaties (maar uitzondering is mogelijk).
14. Zie Rb. Den Haag 30 januari 2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BY9854, NJF 2013/99 en Hof Den Haag 18 december 2015, ECLI:NL:GHDHA:2015:3587, M en R 2016/29 m.n.t. F.C.S. Warendorf.
15. Zie over deze zaak nader F. Fleurke & L. Smeehuijzen, Milieudefensie versus Shell; een verkenning, NJB 2018/1580, p. 2232-2238.
16. HR 24 januari 1969, NJ 1969/316 (Pocketbook II).

van wetgeving in formele zin zijn in toenemende mate internationale verdragen en Europees recht van belang.¹⁷ Anders dan via de bestuurs- en strafrechter kan de strijdigheid van formele wetgeving met deze verdragen en Europees recht bij de civiele rechter rechtstreeks worden ingeroepen door middel van een vordering op grond van onrechtmatige daad.¹⁸ Dit maakt een procedure bij de civiele rechter des te meer een platform om vooral de bescherming van de fundamentele (burger)rechten in te roepen; een platform voor wat in de wandeling is gaan heten ‘public interest litigation’. In samenhang met de aandacht die dergelijke procedures genereren, vormen zij in toenemende mate een interessant podium voor maatschappelijke en politieke discussies.

Daarmee is de civiele rechter in politiek vaarwater terechtgekomen en het is duidelijk dat met de navigatie in dat water wordt geworsteld. Er moet worden gelaiveerd tussen Scylla en Charybdis. Enerzijds zou een te terughoudende rol ten koste gaan van de maatschappelijke en rechtsstatelijke relevantie van de rechter en het vertrouwen van de burger in de rechtsstaat. Anderzijds stuit een te voortvarende rol op bezwaren uit het oogpunt van democratische legitimatie en complexiteit. Ik licht dit hierna toe.

3 Grenzen en argumenten

162

Met de Urgenda-uitspraak van de Rechtbank Den Haag is de vraag waar de grens ligt van rechterlijke bemoeienis met regelgeving en beleid weer op scherp komen te staan. Tot op heden is die grens door de Hoge Raad vrij helder afgebakend. Met een aantal principiële overwegingen in een reeks arresten heeft de Raad een redelijk terughoudende koers uitgezet. Een rechterlijk bevel tot uitvaardigen, wijzigen of intrekken van regelgeving is niet toegestaan,¹⁹ en – nog breder – komt die koers erop neer dat de rechter niet mag ingrijpen in politieke besluitvorming.²⁰ De grens lijkt daarmee te liggen bij een vordering tot verklaring voor recht houdende dat de Staat onrechtmatig heeft gehandeld en (in voorkomende gevallen) dat een wetsbepaling of regeling onverbindend

17. Voor formele wetgeving geldt het toetsingsverbod van art. 120 Gw, maar op grond van art. 94 Gw dient de rechter formele wetgeving wel te toetsen aan zogeheten ‘ieder verbindende bepalingen’ in internationale verdragen. Deze hebben rechtstreekse werking in de nationale rechtsfeer en nationale bepalingen die daarmee niet verenigbaar zijn, vinden geen toepassing. Het uitvaardigen en handhaven van die bepalingen is onrechtmatig, zie o.m. HR 18 september 2015, ECLI:NL:HR 2015:2722 (Vakantiedagen).

18. Bij de bestuurs- en strafrechter kan ‘slechts’ sprake zijn van exceptieve toetsing.

19. In HR 21 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE8462, AB 2004/39 (Waterpakt) werd dit bepaald voor wetgeving in formele zin, in HR 1 oktober 2004, ECLI:NL:HR:2004:AO8913, NJ 2004/679 (Faunabescherming/Friesland) voor provinciale wetgeving, en in HR 7 maart 2014, ECLI:NL:HR:2014:523, AB 2014/230 (Staat/Stichting Norma) ging het om het vaststellen van een AMvB.

20. HR 9 april 2010, NJ 2010/388 (SGP).

is. Het is aan de Staat zelf om daaraan passende consequenties te verbinden.

Met het Urgenda-vonnis week de Rechtbank Den Haag af van deze lijn en stelde daarmee opnieuw de grens van de bemoeienis van de rechter met de politiek ter discussie. De Staat werd bevolen het beleid aan te passen en de emissies van broeikasgassen met ten minste 25% te beperken in plaats van de door de politiek bepaalde 17%. De discussie barstte inderdaad los. Er is de afgelopen jaren in de juridische bladen (en daarbuiten) over weinig rechterlijke uitspraken zoveel geschreven als over de Urgenda-uitspraak, en dat terwijl het ‘slechts’ een (zij het doorwrocht) vonnis in eerste aanleg betreft. Dat laat zich deels verklaren door de intensiteit van de klimaatproblematiek die daarin aan de orde was, maar zeker ook door een breder heersend gevoel in de juridische wereld dat de ontwikkelingen in de democratische rechtsstaat wellicht vragen om herijking van de grens tussen rechter en politiek, althans dat de discussie hierover met enige urgentie moet worden gevoerd.

Het voert voor deze bijdrage te ver om uitgebreid in te gaan op de argumenten die in de discussie aan beide zijden zijn aangevoerd.²¹ Kennisneming van de standpunten en argumenten maakt evenwel duidelijk dat de rechter hier voor een dilemma staat dat het wezen van de rechterlijke taak raakt.

Dit dilemma laat zich als volgt samenvatten. De rechter heeft een eigenstandige uit de Grondwet (Gw), de internationale verdragen en het rechtsstaatprincipe voortvloeiende rol om de (fundamentele) rechten van burgers te beschermen. Daartoe dient hij – indien daartoe geroepen²² – ook de overheid te houden aan het recht, ook in haar hoedanigheid van regelgever en beleidsmaker. Bij dat laatste rijst bij een geconstateerde onrechtmatigheid van die regels of dat beleid de vraag of de rechter het moet laten bij het uitspreken van deze onrechtmatigheid, of dat hij de overheid mag voorschrijven hoe die regels of dat beleid moeten worden aangepast.

Deze vraag heeft verschillende dimensies. In de eerste plaats een *staatsrechtelijke* dimensie, waaraan vragen zijn verbonden als: Moet de rechter – gegeven de grondwettelijke bevoegdheidsverdeling – buigen voor het ‘primaat van de politiek’? Is hij voldoende (democratisch) gelegitimeerd om regulerend op te treden? Welke beoordelings- en beleidsvrijheid moet de overheid daarbij worden gelaten? In de tweede plaats is er de *processuele* dimensie met een vraag als: is de setting van het civiele proces niet te beperkt om daarin een voldoende gedegen afweging te kunnen maken tussen alle bij die regulering betrokken belangen? Die beslissing heeft immers consequenties voor derden die niet in de procedure zijn betrokken. Daar komt bij: is de rechter wel voldoende

21. Zie daarover uitgebreider E. Bauw, Politieke processen (oratie Utrecht), Den Haag: Boom juridisch 2017.

22. Ter relativering van eventuele angst voor rechterlijk activisme, voor de rechter op de stoel van wetgever of bestuur, of zelfs voor de verworping van de rechtsstaat tot een ‘rechtersstaat’ dient men zich te realiseren dat de ‘macht’ van de rechter zo ver strekt als de bereidheid in de samenleving om zaken aan hem voor te leggen.

geëquipeerd om zo'n afweging te maken, om de 'macrogevolgen' van een beslissing die ingaat tegen regulering of beleid in te schatten?²³ Tot slot kan nog de *rechtsstatelijke* dimensie worden onderscheiden. Deze gaat verder dan de eerdergenoemde staatsrechtelijke dimensie. De rechtsstaat is geen louter formeel (bureaucratisch) arrangement, maar een levend organisme dat onderhoud en ontwikkeling behoeft. Steeds moet opnieuw een evenwicht worden gevonden binnen de staat en tussen staat en maatschappij. In een tijd waarin de rechtsstaat door ontwikkelingen aan het politieke front dicht bij huis²⁴ en zelfs in eigen huis onder druk staat, is de rechtsstaat niet gebaat bij de rechter als muurbloempje. Deze tijd vraagt om een steviger en assertiever opstelling. Het is van belang dat onvrede over belangwekkende in de samenleving levende kwesties, zoals het klimaatprobleem, de luchtkwaliteit of het rookverbod, worden gekanaliseerd binnen het 'rechtsstatelijke systeem'. *Public interest litigation* (PIL) bij de civiele rechter speelt daarbij in toenemende mate een belangrijke rol. Om deze rol te kunnen vervullen zullen rechters zich niet al te gedwee dienen op te stellen in de richting van de beide andere staatsmachten. Ook deze overwegingen zouden van belang moeten zijn voor de koers die – uiteindelijk door de Hoge Raad – in PIL-zaken zal worden uitgezet voor de civiele rechter.²⁵

4 Worden de bakens verzet?

Kijkend naar de toekomst, is het echter de vraag of de bakens daadwerkelijk zullen worden verzet nu zelfs de rechtbank die de kat de bel aanbond met de Urgenda-uitspraak met zichzelf overhoop lijkt te liggen. Ik doel uiteraard op de 'schone lucht'-zaak, de vordering van Milieudefensie en de Stichting Adem tot, kort gezegd, een bevel voor de Staat om een luchtkwaliteitsplan vast te stellen dat aan de normen uit de Europese Richtlijn luchtkwaliteit voldoet.²⁶ Op veel plaatsen werden – dat had het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) vastgesteld – de grenswaarden voor NO₂ en PM₁₀ van de richtlijn overschreden. In eerste instantie wees de voorzieningenrechter van de Rechtbank Den Haag deze vordering toe en de Staat werd onder meer veroordeeld om op de kortst mogelijke termijn een luchtkwaliteitsplan vast te stellen, dat maatregelen diende te bevatten die voorspelbaar en aantoonbaar ertoe zouden leiden dat aan de grenswaarden zal worden voldaan.²⁷ Een uitspraak waaruit voorwaar de 'Urgenda-geest' leek te spreken. Deze geest was echter maar kort uit de fles. Nog geen vier maanden later wees dezelfde

rechtbank een vonnis in de bodemprocedure, waarin uit een heel ander vaatje werd getapt.²⁸ Heel kort gezegd, gaf de civiele rechter zowel formeel als materieel 'niet thuis'. Volgens de rechtbank waren eisers bij de civiele rechter aan het verkeerde adres – en dus niet-ontvanke-lijk – nu volgens de rechtbank de mogelijkheid openstaat²⁹ om een exceptieve toetsing bij de bestuursrechter uit te lokken. Voor het overige werden de vorderingen afgewezen met overwegingen die een heel beperkte benadering ademen. Los van de juridische deugdelijkheid van deze overwegingen, spreekt uit beide vonnissen een opvallende gespletenheid, die wellicht als tekenend moet worden beschouwd voor de dilemma's waarvoor rechters staan bij de positiebepaling in een toenemend politiek speelveld.

Het is dus wachten op het oordeel van het Gerechtshof Den Haag in het hoger beroep in de Urgenda-zaak en in de bodemprocedure in de 'schone lucht'-zaak. Het in het voorjaar van dit jaar gewezen arrest van het hof in het hoger beroep tegen de uitspraak van de voorzieningenrechter in de 'schone lucht'-zaak kan niet worden gezien als een indicatie van de richting waarin dat oordeel zal gaan.³⁰ Daarvoor werd deze uitspraak te sterk bepaald door de beperkingen waaraan het hof was gebonden ten aanzien van de omvang van het hoger beroep en het vonnis van de rechtbank in de bodemprocedure. Het is en blijft dan ook nog spannend of de bakens zullen worden verzet. Wellicht brengt de herfst een nieuw geluid.

5 Tot slot

Wat los van de onzekerheid over de koers wel al kan worden geconstateerd, is dat de civiele rechter hoe dan ook beter zal moeten worden geëquipeerd voor de berechting van geschillen over collectieve en algemene belangen. Dit hangt niet alleen samen met het bijzondere gewicht van deze zaken, maar ook met het toegenomen belang en de complexiteit van rechterlijke rechtsvorming meer in het algemeen. Ook buiten de hiervoor bedoelde zaken zijn bij rechtsvorming in de huidige tijd al snel belangen in het geding die niet in de civiele procedure zijn vertegenwoordigd, en zijn de afwegingen die door de rechter moeten worden gemaakt steeds complexer geworden. De civiele rechter moet daarom meer mogelijkheden krijgen om belangen van derden te horen, zich te laten informeren en onderzoek te laten doen naar 'macro-effecten' van voorgenomen beslissingen. Dit besef begint de laatste jaren steeds meer door te dringen en er zijn al de nodige stappen gezet. Zo kunnen in de procedure tot het stellen van prejudiciële vra-

23. Zie nader E.R. de Jong & T.E. van der Linden, Rechtspreken met het oog op macro-effecten, NTB 2017/2, p. 4-16.

24. Hierbij kan uiteraard worden gedacht aan de ontwikkelingen in de EU-lidstaten Polen en Hongarije.

25. Zie nader over het voorgaande Bauw 2017.

26. Voluit: Richtlijn betreffende de luchtkwaliteit en schonere lucht voor Europa, Richtlijn 2008/50/EG, Pbeu 2008, L 152.

27. Rb. Den Haag 7 september 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:10171, AB 2017/335 m.nt. Backes.

28. Rb. Den Haag 27 december 2017, ECLI:NL:RBDHA:2017:15380, AB 2018/115 m.nt. Ch.W. Backes en G.A. van der Veen.

29. Of 'binnen afzienbare tijd' zal openstaan. Zie over de vragen die deze formulering oproept en de andere kanttekeningen die bij het vonnis zijn te plaatsen nader de in de vorige noot genoemde annotatie van Backes en Van der Veen.

30. Hof Den Haag 22 mei 2018, ECLI:NL:GHDHA:2018:1128.

gen aan de Hoge Raad lagere rechters en in geval van cassatie in het belang der wet ook ‘anderen dan partijen’ schriftelijke opmerkingen maken (art. 393 lid 2 van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv)) indien ‘daartoe naar het oordeel van de Hoge Raad aanleiding bestaat’.³¹ Dit is in potentie een goed middel om de belangen die betrokken zijn bij een beslissing van de Raad een stem te geven en de consequenties van die beslissing beter in beeld te krijgen. Ook bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State wordt met een dergelijke *amicus curiae*-mogelijkheid geëxperimenteerd.³² Rest nog wel de vraag of deze rechtscolleges voldoende in staat zijn om de ingekomen informatie ook adequaat te verwerken. Dit vraagt immers om meer expertise dan alleen op juridisch gebied en het zou daarom aanbeveling verdienen in ieder geval de hoogste rechtscolleges beter te voorzien van de daarvoor benodigde middelen. Een nieuwe tijd vraagt om nieuwe oplossingen. Nu nog een nieuwe koers?

31. HR 6 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1342. Zie nader over de gang van zaken het Reglement inzake prejudiciële vragen bij de Hoge Raad (art. 8.1 e.v.).

32. Waarover nader J. de Poorter, Responsief bestuursrecht en de *amicus curiae*, NTB 2018/34, p. 201-203.